

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként.

November 1.

Ára évenként 1 fnt 15 kr.

Tartalom: A római királyság eltörlése és a köztársaság megalapítása. (Folytatás.) Írta: dr. Schilling Lajos. — Könyvismeret. — Adományjegyzék.

A római királyság eltörlése és a köztársaság megalapítása.

Írta: Dr. Schilling Lajos.

(Folytatás.)

Fidenae eleste sietésre ösztönzé a latinokat; mindenek előtt szövetségeket szereznek, követelik által pedig kevély hangon elégtételt követelnek a rómaiaktól azon hűtlenségért, melylyel az etruskokat Aricia ellen segítették. Róma azonban daczczal felel s megkettőzteti erélyét. A háboru annál veszélyesebb volt Rómára nézve, hogy a nép el lévén adósodva, elégedetlen volt a viszonyokkal, miért félni lehetett, hogy a királyságot visszaóhajtván az ellenséghez pártol. Ily válságos viszonyok között a senatus a királyság ideiglenes visszaállítását indítványozta, miben, nem látván előre, hogy hova vezet, a nép is meggyezett. A senatus tehát Cloelius consul által ennek hivatalársát T. Lartius dictatorrá nevezette ki. Az új hivatal korlátlan hatalommal ruháztatott fel békében és hadban, de tartama tovább nem terjedhetett, mint hat hónapig. — Mivel a dictator rendeleteitől nem volt provocatio, Lartiusnak különben is tapintatos eljárása által sikerült a belzavarokat elenyésztetni s erős hadsereggel indulhatott táborba. Mielőtt azonban nagyobb mérvet ölthetett volna a háború, az ellenségnek egy elfogott tőrédékével szemben gyakorolt nagylelkűsége által annyira lekötölte ellenfeleit, hogy az összes latinok beleegyeztek egy évi fegyverszünet kötésébe¹⁾.

¹⁾ Dionys. V. 52—76.

E fegyverszünet Aulus Postumius és T. Virginius consulok alatt (496) lejár s mindkét fél erőlyesen lát a hadkészületekhez. Rómában, hol Aulus Postumius dictatorrá neveztetik ki, most teljes egyetértés uralkodik, míg a latinoknál, habár az összes latin városok részt vesznek a nagy vállalatban, az alsóbb néposztály csak a Tarquinius és Mamilius vesztegetései által felbujtott nagyok kényszerítéseinek enged. A latinok 40 ezer gyalogja és három ezer lovasa ellenében mégis csak 24 ezer gyalogot és háromezer lovasat tudnak kiállítani. Az ellenség a Regillustónál ütött tábort s várta a volskok segítségét, de épen ezt akarták megakadályozni a rómaiak s megszállván a magaslatoikat, kieroszakolták az ütközetet¹⁾. A csata a dictator és T. Tarquinius összecsapásával kezdődik, Titus megsebesülván hátrálni kénytelen, de nem sokára ismét a küzdők sorába lép; a magister equitum és Octavius Mamilius egymást ütik le lovaikról, de sebeik nem halálosak, úgy hogy Mamilius újra támad s M. Valerius, az egyik legatust is sikerül megölnie, ő maga csak a másik legatus, Herminius csapásai alatt dől össze. Sextus azonban visszanyomja a rómaiakat, de csak addig, míg Postumius leszállítván a lovasságot, eldönti az ütközetet, melyben maga Sextus is elesett. A vezérét vesztett tábor futásnak ered, de a 43,000 emberből alig menekült meg 10,000²⁾. Az ütközetben feltűnt két lovag fejér lovakon, alkotra és bátorságra nézve felülmultak mindenkit. Ütközet után, estve ugyanezen két lovagot látták Róma piacán, hol leszállván lovaikról a Vesta templomnál fakadó forrásnál megmosták magukat a vértől s elbeszélésték a gyülekezőknek a csata kimenetelét. Letérvén a piacról többé senki sem látta őket. Másnap a rómaiak a hazatérők elbeszéléséből megtudták, hogy az ifjak a Dioseurok voltak. — A volskok ütközet után érkeztek meg és látva a roppant pusztulást, visszahuzódának³⁾.

A dictator nagy triumphussal, melynek fényét 5500 fogoly, sok fegyver és nagy zsákmány emelte, hazatérvén negyven talentumot felemészítő áldozati ünnepet tartott és hozzáfogott a Ceres-, Bachus- és Proserpinának fogadott templomok építéséhez. A háború kezdetén t. i. nagy szükség volt s a dictator templomokat fogadott nevezett isteneknek, ha jó termést adnak. A termés megadatott⁴⁾.

1) Dionys. VI. 2—6. Nála a hadállás következő: Sextus Tarquinius a balszárnyon, T. Virginius consullal szemben; Oct. Mamilius a jobbon, T. Aebutius magister equitum-mal szemben és közbül Titus Tarquinius a római szökevényekkel és száműzöttekkel, Postumius dictatorral szemben. — Livius II. 19. Titus Tarquinius helyett az öreget említi.

2) Dionys. VI. 2—12. — Liv. II. 19—20.

3) Dionys. VI. 13—15.

4) Dionys. VI. 17.

A latinok most békét kértek, mely megadatván, a régi szövetség megújított. Tarquinius Cumaeba vonult Aristodemus-hoz, hol kevés idő múlva meghalt¹⁾.

II. Rész. Kritikai történelem.

I. Fejezet.

Igy adja elő az utolsó római király történetét és a köztársaság megalapítását azon hagyomány, mely a köztársaság utóbbi századai óta leginkább volt elterjedve a rómaiak közt. Azonban az újabb kutatások mindezekben nem látnak egyebet, mint részint mesés részleteket, részint az események elferdítését, a történelem romjait. Nem is várhatni e korból hiteles bizonyítékokra fektetett összefüggő történelmet, legfőlegb egyes különálló események valószínűségét állapíthatni meg. Az egykorú római történetírás csak a második kárhágói háború idejében kezdődik, görög történetírók pedig egy pár magára álló adatot kivéve, csak Pyrrhus hadjárata óta terjesztették ki figyelmüket Rómára. A régibb korból felvilágosítást nyújtó okmányok, feljegyzések, melyekből a legrégebb római és görög történetírók biztos tájékozást meríthettek volna, nem voltak kielégítőek. Livius panaszkodik, hogy a gall háború előtt a rómaiak keveset irtak és a mi kevés írott emlék abból a korból fenmaradt, a város elpusztítása alkalmával tönkre ment. A közfeljegyzések, mint az *Annales Maximi*, *Libri Pontificum*, a főhivatalnokok jegyzéke ugyan jóval a gall háború előtti időkre vihetők vissza, de mégsem nyújthattak megbízható és hiteles adatokat, mert igen gyanus szemekkel kell fogadnunk ezeket, ha gyakran a főbb hivatalokra nézve sem adnak biztos felvilágosítást, mely természetű tudósítás pedig egyetlen érdeme szokott lenni az ilyen annalisszerű feljegyzéseknek. — Valamint a magán feljegyzések, melyeknek gyakorlata főként a halotti beszédekben nyilvánult, úgy a szájhagyományok, benső természetüknél fogva nem nyújthattak biztos történelmi kútfőket. A tárgyalt kor kezdete csaknem másfél századdal előzte meg a gall pusztítást és így a mondottak e korra különösen illenek.

Az utolsó király története sötét homályba van burkolva, úgyhogy csak legáltalánosabb körvonalaiiban vehetjük ki, sőt a köztársaság első éveiben is a római történelemnek legfőlegb csak szürkületét találhatjuk, melyben a tárgyakat nemcsak alig ösmerhetjük meg, hanem, mi még rosszabb, képzeletünk az elő-

¹⁾ Dionys. VI. 18. — Liv. II. 21.

bukkanó alakoknak a valósággal ellenkező mivoltot és magyarázatot tulajdonít.

Hogy Róma felett királyok uralkodtak és tőlük a rómaiak erőszakos forradalom útján szabadultak meg; hogy a királyság utolsó képviselője, kit talán épen Tarquiniusnak híttak, trónját zsarnoki rendszabályok útján akarta fentartani: történelmi tényeknek ösmerhetjük el, legalább semmi alapunk, melyre támaszkodva a valódi római történelemnek ezen tudósításait megczáfolhatnánk; sőt e korból fenmaradt gyér ösmereteink segítségére jönnek itt a hagyományok. De mihelyt idő, részlet és okadatolás után kérdezzük az anachronismus, ellenmondások és hypothesisok tömkelege tárul fel előttünk.

Lássuk először mennyiben található történelmet a Tarquinius Superbusról szóló hagyományban, aztán igyekezni fogunk a köztársaság felállításának körülményeit, az alkotmányváltoztatás mibenlétét leírni, kutatásaink folytán mindig kiterjesztve figyelmünket a hagyományos történelem bírálatára. A köztársaság első éveit kutatva, okvetetlen a királyság végéből kell kiindulnunk.

A hagyomány mindjárt a Tarquinius korára nézve ellenmondásba esik, midőn Tarquiniust közönségesen Tarquinius Priscus fiának mondja, mi élete egyéb eseményeivel sokszorosán ellenkezik. Ha a legjobb esetet véve fel Tarquinius Priscus 25 éves korában,¹⁾ Ancus Martius uralkodásának 8-ik évében vándorolt Rómába és tekintve, hogy Ancus ezután még tizenhét évig uralkodott, Tarquinius Priscus pedig harmincznyolczig: utóbbi nem kevesebb, mint nyolczvan éves korában halt meg. Neje nála öt évvel lehetvén fiatalabb, képtelenség, hogy ekkor csecsemő gyermekeik lettek volna, hanem a fiatalabbnak az atya halálakor legalább 25 évesnek, az idősebbnek, a később trónra jutott Luciusnak legalább 27 évesnek kellett lennie. Ha most e számhoz adjuk Servius Tullius uralkodásának 44 évet II. Tarquiniusnak 71 évesnek kellett volna lennie, midőn Serviust a curiában a lépcsőkön ledöntötte. Ily tette nem képes a 71 éves öreg, legfőbb fiatal emberrel hihetnénk el, miért maga a hagyomány is Tarquiniust erőteljesnek, sokkal ifjabbnak mondja a 74 éves Serviusnál²⁾. Továbbá, ha Tarquinius Priscusnak halálakor 27 éves fia volt, miért lett volna szükség Servius gyámságára? De még ezzel sincs az időbeli képtelenségnek vége: Tarquinius 25 évig uralkodott, minélfogva mint 95 éves öregnek kellett volna Ardea ostromát személyesen vezetnie, sőt ezután még 15 évet

¹⁾ Ez, tekintve kivándorlásának okát, még igen is kevés.

²⁾ Dionys. IV. 38.

él folytonosan háboruzva hazája ellen, míg nem 110 éves korában meghal. Fabius Pictor és más annalisták után Superbust következetesen Tarquinius Priscus fiának mondja Livius, ki a régi római történetet többnyire úgy írja le, mint azt a régibb annalistáknál találta s kinek épen ebben áll érdeme, mert bár az adatok kevés hitelét sokszor maga is beláthatta, nem levén mód, melylyel helyettök jobbakat kereshetett volna, legalább megmenté a hagyomány régibb alakját. Dionysius ellenben, ki a hagyomány helyett mindenütt történetet akarván adni, nem retten vissza pusztá speculatio útján egyenlíteni ki az ellenmondásokat, kipótolni a hézagokat: itt is átlátván a hagyomány tévedését, azt Calpurnius Pisóra hivatkozva, az által akarja kiigazítani, hogy Lucius és Arnus Tarquiniust az első Tarquinius unokáinak mondja, úgy hogy Tanaquil 50 éve körül¹⁾ szülhetett egy fiat, kinek atyja halálakor két csecsemő fia volt: Lucius és Arnus, de maga megelőzte atyját a halálban²⁾. Látni való, hogy Dionysius itt meséket kovácsol, hogy gördítse el a Servius királysága elől az akadályt és magyarázza ki az anachronismust. Egyébiránt a számok így is gyanúsak; vegyük fel, hogy a fiak közül a nagyobb legkevesebb két éves volt nagyatyja halálakor, Servius 46 éves korában még megbuktathatta, de már gyanúsak a 71—95 éves öregnek személyesen vezetett háborúi³⁾. —

Abból, mit a hagyomány Tarquinius belpolitikájának jellemzésül felhoz, sok nemesak megegyezik a valószínűséggel, hanem mintegy történelmi valóságot látszik adni a királyság utolsó képviselőjének. Az megegyezik a dolog természetével, hogy a forradalom, mely a királyságot elseperte, akkor ütött ki, midőn utóbbival a szokottnál felettebb éltek vissza. Úgy látszik, Tarquinius azon alkotmányos korlátokat, melyek a királyt minden tág hatalma mellett is bizonyos függésben tartották az állampolgárok előkelőbbjeitől, le akarta rontani s talán a választó királyságot örökössé tenni. E végből önkényes rendszabályokhoz kellett nyulnia. Lehetséges, hogy a patriciusok segítségével buktatta meg elődjét, talán Servius alkotmányának eltörlése e szolgálata jutalma volt, de ezzel, úgy látszik, lerótnak hitte tartozását s a patriciusokat, mint rendet, kihasználta eszközként eldobta magától s épen úgy elnyomta, mint a plebeiusokat. Úgy látszik, hogy a társadalom egyik osztályával sem szövetekezett

¹⁾ Mert 50 éven túl az asszony nem szokott szülni, mond Dionys. IV. 6.

²⁾ Dionys. IV. 4. 6—7.

³⁾ Dionysius—IV. 7.—koholtak mondja azon megoldást, mely szerint Tanaquil helyett egy bizonyos Gegania mondatik a fiak anyjái. — IV. 30-dik fejezetében pedig kimutatja Fabius Pictor tévedését, midőn ez állítja, hogy Tanaquil temette el Arnust, mert ezen esetben Tanaquilnak megint túlságos kor; 115 év tulajdonítatnék.

különösen, harem valószínűleg már ő gyakorolta a rómaiaknak oly híressé vált „divide et impera“ uralkodási elvét. A zsarnok politikája: megosztani az érdekeket, saját pártjára halmozni mindazt, mitől a társadalom nagyobb felét megfosztotta. Mint később is ki fog tűnni, Tarquinius egyik osztályra sem támaszkodott különösen, hanem hiveit, ezek hasznosítását vagy nagyravágását használva fel, szerezte. Üldözte Servius hiveit; a nyilvános bíraskodást titkossal cserélte fel; a polgárok gyűléseit, melyek azelőtt akár politikai, akár vallási célokból tartattak, s melyeket önkényes uralkodók sohasem néztek jó szemmel, betiltotta; a senatust vagy a maga embereivel töltötte meg, vagy a megürült helyeket betöltetlenül hagyta: mind oly dolgok, mintha csak egy olasz podestáról olvasnánk. A kedélyeket háborúival foglalkoztatá, ezekkel s különösen nagyszerű építkezéseivel elzibbasztá a plebeiusok erejét. Mond azonban a hagyomány róla sok koholmányt, mely különösen a későbbi kor toldománya. A patriciusoknak okuk és szükségük volt őt befeketíteni, mert minden módot jónak találtak megakadályozni a királyság visszajöttét; lassanként pedig az önkényes uralom utolsó képviselője eszményképévé vált a zsarnokságnak, benne a zsarnok összes jellemvonásait concentrálták. Ezen ítélet alá jön az, hogy Tarquinius zsoldos testőrséget állított magának, kémeket tartott, hogy ő hozta be az emberáldozatot, ő falálta fel a kínzó eszközöket, gyermekeket csonkított, szűzeket becsuteltetett meg¹⁾.

Zsarnoki hajlamú fejedelmek rendszerint nagyszerű műre-
mekek, monumentális épületek felhalmozása által szoktak ma-
guknak tetszelegni, nevüknek nagyobb fényt szerezni. Így tettek
Görögország tyranusai, így tett Tarquinius is. Itt azonban újabb
nehézségre bukkanunk. A hagyomány hol egyik, hol másik Tar-
quiniushoz tulajdonítja a nagy nyilvános építkezéseket. Livius
és Dionysius ezen úgy segítenek, hogy szerintök a Capitoliumi
templomot az atya fogadta s a fiú vitte ki²⁾, Servius által pe-
dig egy követ sem rakatnak rá. Ez, ha a templomnál, melynek
újabbán különös politikai jelentőséget tulajdonítanak, valamikép
ki is magyarázható: a vízvezetékekre nézve, melyek közhasznú
munkák voltak, megfejthetetlen, hogy Servius alatt miért szü-
netel a munka. A Juventas és Terminus vonakodását Dionysius
I. Tarquinius idejére teszi, midőn a templom helye kéllőleg

¹⁾ Niebuhr, Römische Geschichte, neue Ausgabe von M. Isler, Berlin, 1873. I. 423: ezeket többnyire későbbi írók fogták rá.

²⁾ Az építkezések: Dionys. III. 67—69 és IV. 43—44; 59—61. — Liv. I. 38, 55. — Az ellenkező tudósításokat, az építkezéseket illetőleg közli: Lewis, Untersuchungen über die Glaubwürdigkeit der altrömischen Geschichte, deutsch von F. Liebrecht, Hannover 1863. I. 480, 285 jegyz.

megnagyobbított¹⁾), Livius pedig a másodikéra. Végre Dionysius a circuson ugyanazon javításokat téteti mindkét Tarquiniussal.

Ezen eltérések jelentékenyek, de mégsem oly fontosak, hogy miattuk az egész hagyományt elvessük. A tudósítások hitesebb s túlnyomó része II. Tarquiniusnak tulajdonítja az építkezéseket; hogy pedig ezekben az elsőnek is jut szerep, vagy egyszerű tévedés, vagy annak kifejezése, hogy mint a második Tarquinius, úgy az első is az etrusk befolyás híve, vagy végre ez által a dolog csak nyer a valószínűségben, mert oly monumentalis épületek létrehozatala több emberéletet igényel. — A hagyomány ezen épületeket etrusk mesterekkel emelteti, miben mellette szól a valóság, mert a capitoliumi templom s a cloaca maxima maradványai fenmaradtak kétségtelen bizonyosságául az etruskok civilisator befolyásának. — Ezen építkezéseknek egyik eredménye az volt, hogy rendkívüli teherrel nehezedett a népre és különösen annak alsóbb rétegeire: a nyomasztó adók és terhes kényszer munkák végkimerültséget okoztak és a hagyomány főleg ebből magyarázza ki a plebs ellenszenvét az utolsó király kormányra iránt.

Tarquiniust a hagyomány harcziás fejedelemnek mondja és e vonás beillik jellemének keretébe; de a hagyomány itt is a dolognak csak általános oldalát tartotta fenn, mert nagy harcziassága mellett csak elig egy pár hadjáratának őrizte meg emlékét, és ezt is nagy ellenmondásokba burkolva, úgy hogy kiváló szerencsének kell mondanunk, midőn a véletlen fentartott egy más utat, melynél fogva a Tarquiniusi külhatalom jelentékeny fényére következtethetünk.

Három fontosabb hadjáratról teszen említést a hagyomány: u. m. a Suessa Pometia, Gabii és Ardea ellen folytatottakról, de mindháromhoz sok kétség fér. Utóbbi város ostroma alatt tör ki a forradalom²⁾ s az ostromló sereg vezérei Herminius és M. Horatius értesülvén a Rómában történt eseményekről, 15 évre fegyverszünetet kötnek a várossal³⁾, holott a köztársaság első évében, a Róma és Kárhágó között kötött szerződés okmányában Ardea mint a latin szövetséghez tartozó város szerepel — Gabii a községes traditio szerint hosszas ellenállás után feltétlenül hajlott meg Róma előtt⁴⁾, mi lehetetlen, ha tekintetbe vesszük Dionysius tudósítását, mely szerint Gabii szerződésszerűleg ösmerte el Tarquinius felsőségét. A szerződés a kötésénél megáldozott barom bőrre, mely egy fapaizsra feszített ki, régi

¹⁾ Dionys. III. 69.

²⁾ Liv. I. 57, 60.

³⁾ Dionys. IV. 85.

⁴⁾ Liv. I. 54.

betükkel vésvé Sancus templomában őriztetett. Dionysius szavai-
ból úgy tűnik ki, hogy ő látta az okmányt¹⁾, ez pedig a régi
hadjog értelmében kizárja az erőszakos hódítás lehetőségét.
Ezenkívül a hadjárat hitelességét a hagyomány részletezései is
csökkentik, melyek nem egyebek utánzásnál. Így Zopyrus ugyan-
azon cselét követte el Babylon ellen, melyet Sextus gyakorolt
Gabiival szemben és Tarquinius példázata a mákfejekkel, Thra-
sybulus tyran felelete Periandernek, Korinth tyranjának²⁾.

A Suessa Pometia ellen folytatott hadjárat is teljes ellen-
mondásokban. Fabius Pictor a zsákmány összegét 40 talentum-
ra teszi, Calpurnius Piso pedig 40 ezerre. Livius³⁾ Fabius adatát
fogadja el, állítván, hogy oly roppant zsákmányt, minőt Piso em-
lít (12 millió forint) egy város, akármilyen gazdag legyen, nem
szolgáltathatott; de annál inkább meg kell ütköznünk, midőn
Dionysius⁴⁾ Pisót követi, 40,000-re tévén az egész zsákmányt,
melynek $\frac{9}{10}$ részét a katonák közt osztja ki (egy-egy 5 minát
az az 217 forintot kapott), $\frac{1}{10}$ -t pedig a capitoliumi templom
építésére téteti félre; sőt ezen kívül sok ingó vagyon is jutott
a katonáknak zsákmányul. — Niebuhr⁵⁾ gyanusnak tartja Fa-
bius tudósítását is, mert tekintve, hogy a 40 talentum csak a
Rómának jutott rész volt, mely a latinok és hernikok részével
(40-40) 12-szer 10 talentumot teszen, hol megint azon számok
fordulnak elő, melyek mindannyiszor előbukkának, valahány-
szor a római traditio adatok hiányában költeményeket sző. Végre
feltűnő, hogy habár a város Tarquinius által földig lerombolta-
tott, ellene a köztársaság első éveiben (503—2) két ízben foly-
tattatik nagy erőfeszítéssel háború s aztán újra meghódítatik⁶⁾.
Látni lehet tehát, hogy a traditio miként bánik el a részletek-
kel; eredményként legfőlebb annyit fogadhatunk el, hogy Suessa
Pometiát Tarquinius meghódította, gazdag zsákmányt ejtett s az
új hódítás biztosítására Circejit alapította. Nem lehetetlen, hogy
az új hódítvány a köztársaság elején annyi mással veszendő-
be ment.

A hagyományt Róma ekkori külviszonyairól részben ki-
igazítja, részben kiegészíti azon kereskedelmi szerződés, mely a
köztársaság első évében Róma és Kárhágó közt kötöttet és a
melynek okmányát Polybius tartotta fenn számunkra. E szerző-

¹⁾ Dionys. IV. 58.

²⁾ Dionys. IV. 56.

³⁾ Liv. I. 53. 55.

⁴⁾ Dionys. IV. 50.

⁵⁾ R. G. I. 422. I.

⁶⁾ Liv. II. 16, 17.

dés következőleg hangzik: A rómaiak és szövetségeseik nem hajózhatnak a Szép fokon túl (Hermaei fok, ma: Bon fok), kivéve vihartól vagy ellenségtől szorítatva; mely esetben mindazonáltal csak a szükséges bevásárlásokat tehetik meg és 5 nap múlva távozzanak. Ellenben amaz előfoktól nyugatra, Áfrikában, Szárdiniában, Szieziliának Káthágó alatti részeiben szabadon kereskedhetnek. A káthágóiak pedig kötelezik magukat, hogy Ardea, Antium, Laurentum, Circeji és Terracina lakóainak, úgy szintén a többi latinoknak, a mennyiben Róma alattvalói semmi kárt sem okoznak, és ha némely latinok nem volnának a rómaiak alattvalói, ezek városaitól is távol tartják magukat, vagy ha valamelyiket közülök meghódítnák, sértetlenül kiadják a rómaiaknak; végre várakat a latin földre nem építenek. Ezen feltételek alatt barátság legyen a rómaiak és káthágóiak közt, belefoglalva mindkettőjük szövetségeseit¹⁾.

E szerződésből kitűnik először, hogy Róma Tarquinius idejében Látium feje volt, az említett városok függési viszonyban állottak vele és birtoka a tulajdonképeni Látiumon túl terjedt; másodsor, hogy Róma tengeri hatalom volt. A mi az első pontot illeti, nagyjában megegyezik a tradícióval, mely szintén arról tudósít, hogy Tarquinius külpolitikája első sorban Látiumra nehezedett. Livius ezt úgy adja elő, hogy Tarquinius összegyűjtván a Ferentini berekbe Látium fejedelmét, előadta nekik, hogy bárha élhetne azon régi jogával, melynél fogva a latinok, mivel mindnyájan Albától származtak, azon szövetségre kényszeríthetők, melynek következtében az albán hatalom összes kolóniáival a római birodalomba olvadt: mégis a latinokkal egyetértve óhajtaná a szövetséget megújítani. "A fejedelmek elfogadták a szövetséget, melyben a vezető és döntő befolyás, a közös hadsereg feletti rendelkezés Rómának jutott²⁾. Tarquinius ezen eredmény kivívásában Cicero szerint³⁾ egyedül a nyers erőre támaszkodott, míg Livius csak a rábeszélést és a gondosan szőtt baráti és családi összeköttetéseket említi eszközül. Schwegler Cicero adatának kizárásával Liviusnak ad igazat, mert valószínű — ugymond — hogy a latin előkelők közül némelyeket olyanforma hatalomra segített városaikban, minővel ő rendelkezett Rómában; így aztán azok segítségével biztosította magának az egyes városok függését. És hogy a latin államok nem riadtak vissza Róma főnöksége alá helyezni magukat, a volskok előnyomulása okozta, ugyanazon ok, mely később, daczára a cassiusi szövetségben kikötött egyenjoguságnak tény-

¹⁾ Polybins III. 22.

²⁾ Liv. I. 52.

³⁾ Cicero De Republ. II. 24.

leges függésbe hozta a latinokat Rómától.¹⁾ Mi úgy hisszük, hogy Tarquinius az említett fegyvereket közösen használta: Schwegler magyarázata beillik Tarquinius politikájába; másfelől a traditio Tarquiniust harczias fejedelemnek írja le, mely tulajdona bizonyára Látiumra nézve sem maradt terméketlenül. A ferentini egyezkedésnek lehet történelmi alapja s mint Octavius Mamiliussal, úgy más latin fejedelmekkel is jó viszonyban lehetett Tarquinius, de hogy az egyetértés és baráti viszony nem lehetett zavartalan, mutatják azon ellenségeskedések, melyeknek homályos emlékét a hagyomány Ardea-ra és Gabiira alkalmazta.

A köztársaság első évében még meg volt a királyság fényes öröksége, Róma az említett városok nevében, mint azok feje szerződik. Latinnak mondatott a part Ostiától Terracináig s ennek hátterében: Latiumban Róma parancsnokolt. E függést a hagyomány is hangsúlyozza és a Tarquiniusok szárazföldi hatalmának terjedtségét legalább sejtetni engedi, mert habár Ardea az okmányban a meghódított latin városok közt említettvén, kizáratik, a forradalom kitörésekor félbenhagyott ostroma, elesik a 15 éves fegyverszünet; továbbá Antium is Dionysius azon állítása ellenére, hogy volsk város volt, mely Tarquinius felhívására lépett a latin szövetségbe,²⁾ az okmányban latin városnak mondatik és végre, habár Laurentum hódoltságáról sem tud különösen a traditio: Seussa Pometia lerombolása³⁾ és Circeji alapítása⁴⁾ a hódítvány biztosítása végett, az okmányban megjelölt szárazföldi hatalom terjedtségét tételezi fel. — Dionysius szerint Tarquinius, miután a latinokat, hernikokat, s a volskok részét új szövetségben egyesítette, a latin feriakat alapította: közös templomot építvén az Albán hegyen, hova ezután 74 város népe sereglett össze évenként.⁵⁾ E tudósítás lényege egyezik az okmány tartalmával, de Dionysius bizonyára tévedésben volt, midőn a latin feriak behozatalát Tarquiniusnak tulajdonítja. Ezen ünnepélyeknek épen oly régieknek kellett lenniök, mint maga a szövetség és Dionysius állítása vagy egyszerű tévedés vagy a szövetség kiterjesztése következtében az ünnepélyeken is eszközölt változás félreértése. — Az okmány azon része, mely megtiltja a kárhágóiaknak a még szabad latin földön foglalni vagy várakat építeni, az ifju államnak azon roppant uralkodási vágyát árulja el, melyet a traditio jelképileg úgy

¹⁾ Schwegler I. 788. 1.

²⁾ Dionys. IV. 49.

³⁾ Liv. I. 53.

⁴⁾ Liv. I. 56.

⁵⁾ Dionys. IV. 49.

fejezett ki, hogy a Capitoliumi templom építésénél Juventas és Terminus vonakodásából, az alap ásásánál talált vérző emberföböl Rómának mindinkább terjedő hatalmát jósolta meg.

Az okmány második pontja szomorú tanúsága annak, hogy mily roppant mulasztásokkal szállította át reánk a traditio Róma régi történetét. — Kitűnik ugyanis, hogy Róma már e korban tekintélyes tengeri kereskedéssel birt, mely ellen a kárthágóiak szükségesnek látták védelemről gondoskodni. — Ezért megakadályozzák, hogy a rómaiak direct közlekedésbe jőjjenek Egyptommal, de szabad kezet engedtek nekik Szárdiniában, Szioziliában, Áfrikában. Minderről a traditio mit sem szól. E jelentékeny kereskedés azonban csakhamar megszakad s a köztársaság két első századában nyoma sincs. Ennek oka azon visszahatásban keresendő, mely a Tarquiniusokat elűzte s mely a zsarnoksággal együtt annak culturalis törekvéseit s ezek közt a hajózást is, mely jó részben a görög befolyás közvetítője volt, megsemmisítette.

Midőn a hagyomány Tarquinius idejére teszi a sibyllakönyvek lehozatalát, a Tarquiniusok alatti nagyobb mérvű görög befolyást fejezi ki. Hogy e könyvek görög nyelven voltak szerkesztve, mutatja az, hogy általánosan Cumaeból származtatják; hogy őrizőik mellé két görög tolmács alkalmaztatott; hogy, midőn a Capitolium leégése után a könyveket ki kellett egészíteni, e végből görög városokba küldettek követek; hogy a bennök szereplő istenek görögök.

A Tarquiniusok alatt nagy lendületet vett a görög befolyás, mit Cicero úgy fejez ki, „hogy e korban a görög tanoknak és művészeteknek nem gyöngé patakja, hanem igen is bő folyama özönlött Rómát a.“¹⁾ Ezen állítás többféle adatokkal igazolható, de a német tudósok egy része tulságba megy, midőn a görög civilisatio iránti előítéletből csaknem semmisnek nyilvánítja az etrusk befolyást. Maga a legkisebb részletekig alapos és nagy tudományú Schwegler is e hibába esik. Megtámadja a Tarquiniusok állítólagos etrusk eredetét,²⁾ de érvei még a traditioval szemben sem birnak elég erővel, mert az még sem történhetik egészen ok nélkül, hogy a traditio oly következetességgel származtatja Etruriából a Tarquiniusokat s az etrusk intézmények legnagyobb részét ezekre viszi vissza. Habár méltán helyezi Schwegler a Tarquiniusok viszonyát Korinthussal és Demaratussal egy sorba Numa és Pythagoras összeköttetésével: ebből még nem következik, hogy az etrusk eredetnek is el kell esnie. A mit a névről

¹⁾ Cicero, De Rep. II. 19.

²⁾ Schwegler, I. 675.

mond, hogy t. i. Lucius Tarquinius a hagyomány értelmében nem jelentvén egyebet, mint „a Tarquiniibeli lucumo,“ azaz előkelő ember, nem lehet, hogy e fontos szerepre vergődött egyén név nélkül lett volna, — a dolog érdemére nézve mit sem bizonyít. Abban, hogy Tarquinius etrusk származású lett volna, semmi lehetetlenség sincs, e tényt fentartotta a traditio s a név, de bővebb magyarázatát e kérdésnek lehetetlen adni. Legvalóbbszínű, hogy nemzetségének Rómában letelepülése régebb keletű, mely esetben elenyészethető a Schwegler által még felhozott két nehézség; először, hogy a Tarquiniusok hirtelen felemelkedése nem egyeztethető össze a római kizárólagossággal és másodsor, hogy a kiűzetéskor a Tarquiniusoknak már egész nemzetségük volt.¹⁾

Ihne véleménye,²⁾ hogy Tarquinius mint etrusk fejedelem invasio útján, erőszakkal jutott a római trónra, túlzott álláspont, mely kizárja a bizonyítást.

Fontos a dologban az, hogy a Tarquinius kormánya alatt az etrusk befolyás tetőpontját érte el, de egyszersemind veszíteni kezdé e korban expansiv erejét s megállt, hogy egy erőteljesebbnek, a görögnek engedjen tért. Ez valószínűleg az idők szellemében rejlett: Róma eléggé megértnek látszat, hogy ama kor legszebb civilisatiójának kaput nyisson s a sors oly dynastiát adott neki, mely mohósággal sietett népét a kor színvonálára emelni. Hogy e dynastia miféle eredetű, e fontos kérdés-szel szemben, másdranguvá sülyed.

Elősmerendő mindaz, mit Schwegler görög befolyásképpen felsorol,³⁾ de lehetetlen az etruskok szerepe előtt szemet hunyni: Nekik hamarább volt nagy hatalmuk és magasabb fokú műveltségük, mint a latinoknak, habár másfelől igaz, hogy a nyugatlásuk lépést tartott az utóbbiak közül mindinkább kiemelkedő rómaiak haladásával: nemzeteknek annyiszor ismétlődött sorsa: emelkednek bizonyos fokig s aztán műveltségüket megbecsülhetetlen eredményként épen azon műveletlen népeknek adják át, melyeknek fellépte leszorulni kényszeríti őket a történelem szinpadáról. Az Alpok lábától a Vezuvig részint nagyobb összefüggésben, részint gyarmataik által uralkodtak az etruskok, tengerészetük, mely korán kifejlődött, kalózkodással kezdődött, de csakhamar egy terjedt kereskedelem közvetítője lön. Midőn a rómaiak legfőbb csak arra voltak képesítve, hogy a görög

¹⁾ Schwegler I. 677. idézi Varró szavait: omnes Tarquinius ejecerunt, ne quam reditiōnis per gentilitatem spem haberent. — Cicero, de rep. II. 25. Civitas — exulem et regem ipsum et liberos eius et gentem Tarquiniōrum esse jussit.

²⁾ Ihne, Röm. Gesch. I. 71 l.

³⁾ Schwegler, I. 679 köv.

mivveltség kezdeteit befogadják: az etruskok maguk tudták azt honukba átültetni és habár Latiumban a latinok, Campaniában a hellének birtak tulsulylyal, közbe-közbe, mint Antiumban és Surrentumban az etruskok parancsoltak.¹⁾ E terjedt hatalomnak és élénk közlekedésnek természetes következménye volt, hogy az itáliai félszigeten az etruskok ösmerkedtek meg leghamarabb a görög mivveltséggel; Populoniáról bizonyos, hogy már a város építésének 200-ik évében görög pénzláb és minta szerint verte pénzeit.²⁾ Mindezeknél fogva Etruria képes volt magasabb mivveltsége által civilisatori szerepet gyakorolni Rómával szemben; e mellett bizonyít az egész római hagyomány, e mellett tanuskodnak a régi műemlékek. Régi korban a jövendölés az értelmiség feladata volt: barbar népek a mivveltek jósdáihoz vagy magán jósaihoz folyamodtak, így a rómaiak fontosabb eseményeknél etrusk jósoktól kértek tanácsot (csak később a görögöktől); vallásuk jóslati oldalait etrusk intézménynek mondják; első monumentalis épületeiket etrusk művészekkel építették; művészi tárgyakat, mint a királyság jelvényeit, az állam fejecinek, előkelőinek ruházatát, a főtemplomuk díszítésére szánt quadrigát etruskoktól származtatják; a Tarquiniusok által épített Capitolumi templomnak még ma is fennálló romjai etrusk kezekre vallanak. Így hát ha mellőzzük is az írás behozatalának vitás kérdését, elvitázhatatlannak kell beösmernünk, hogy az etruskok mivveltségi tulsulyukkal befolyást gyakoroltak a rómaiakra és nincs semmi alapunk, melynélfogva kétségbe vonjuk a traditio azon tudosítását, hogy e befolyás a Tarquiniusok alatt legerősebb volt. A parallel vagy helyesebben mondva, e korban kezdődő s majd nagyobb fokura kifejlő görög befolyást ez nem zárja ki, sem az etrusk befolyást az, hogy az etrusk művészet megállott s a római által nem sokára tulszárnyaltott. De ezen alacsonyfokosság is csak a plastikai művészetre szól, mert a Tarquiniusok építkezései egyaránt bámulattal töltötték el Liviust, Strabót és Pliniust. Legelső a circusról és cloakákról beszélve azt mondja, hogy „e művekhez alig hasonlíthatók a jelenkor remekjei³⁾”, a másik kettő hasonló nyilatkozatokat teszen. —

Schwegler a Tarquiniusok politikai irányát igen szellemdúsan fejti ki,⁴⁾ úgyhogy csaknem nehezünkre esik a hibákat benne felösmerni. Szerinte Róma, mint szűkkeblű, vallási korlátok közé szorított nemzetségi állam képtelen volt nagyobb-

¹⁾ Mommsen, Róm. Gesch. I. 1. 143.

²⁾ U. o.

³⁾ Liv. I. 56.

⁴⁾ Schwegler I. 694—99.

szerü belső fejlődésre, vagy kifelé merészebb politikára. Ezen egyházállamot politikai állammá átalakítani, felszaggatni a politikai és vallási korlátokat, egyesíteni a nemzet szétszakadt osztályait s így egy merészebb külpolitika alapját vetni meg — volt a Tarquiniusok célja, mely a másodiknál talán csak patriciusi gyűleletről bélyegeztetett zsarnokságnak. E politikai irányból magyarázható meg bukásuk: céljukat görög eszmék hatása alatt akarták kivívni és a forradalom egyik főjellemvonása, hogy az ősi nemesség fellázadt a nemzeti sajtáságok mellett az idegen behatással szemben Schwegler sejtí, hogy az egész forradalom alapja a háttérbe szorított sabin nemesség reactiója a Tarquiniusok által támogatott s felemelt latin elem ellen. — A Tarquiniusok politikájának — s ez az, mi varázst kölesönöz e magyarázatnak — leghívebb kifejezője, sőt főszköze a capitoliumi cultus: a Tarquiniusok a Rómát alkotó törzsek istencit egy cultusban egyesítvén, vége lön a vallási separatismusnak s megszületett a rómaiak állam vallása, a capitoliumi istenek cultusa a római államesszme és római államcél cultusa.

Bármennyire tetszetősnek lássék Schwegler szép előadásában e magyarázat, mégis ki kell mondanunk, miszerint nagy túlzás és veszélyes kísérlet e kort illetőleg ily körülményes fejtegetésbe bocsátkozni. Ezen előadás sok tekintetben ellenkezik a dolgok logikai összefüggésével s maga Schwegler ellenmondásba jő. Mommsen szerint¹⁾ a történelem teljesen nélkülöz minden adatot, melynek segítségével meg lehetne határozni a Róma alapítóiuul mondott latinok és sabinok közti különbség mibenlétét és intenzitását; Rómát kétségtelenül latinok alapították s ha valaha sabin elem kényszerített reájok synoikismust, ez akkor történhetett, mikor a latinok és samniták közt nyelvben és erkölcsben sokkal kevesebb különbség volt, mint a későbbi rómaiak és samniták közt s mindenek felett ezen esatlakozás nem lehetett mélyebb jelentőségű egy Appius Claudiusnak és társainak néhány századdal (K. e. 504) későbbi betelepülésénél. Annál kevesebb különbség volt tehát a tárgyalat korban e két elem közt, hanem ez már régen egygyó vált és római lön, mely hatalmi vágyától üzetve ép úgy harczokba keveredett a többi latinokkal, mint a többi samnitákkal. Schwegler, hogy a Tarquiniusok sabinellenes politikáját s a forradalom sabin jellegét támogassa, felhossa, hogy sabin szentségeknak kellett a capitoliumi templom és cultus előtt háttérbe szorulniok²⁾ és már a második lapon — hogy megczáfol-

¹⁾ Mommsen R. G. I. 1. IV. fejezet.

²⁾ Schwegler I. 695.

hassa a Tarquiniusok által meghonosított istenek állítólagos etrusk eredetét,¹⁾ — bebizonyítja, hogy ezen istenek egyenként és összekötetésben is mind sabinok.²⁾ — Hogy mily tág tere van az ilyen nemzetségi pártok és vezérlők feltalálásának, mutatja az, hogy Niebuhr már mind a három törzs és ezenkívül a plebs egyetértését hirdetvén oly hibába esik, hogy Brutust plebejusnak mondja, Collatimust, ki tudja, milyen joggal? — a lucteresből valónak, Virginiust latinnak.³⁾ — Továbbá, ha a çapi oliumi cultus volt a tarquiniusi politika fő kifejezője és eszköze, hogyan lehet, hogy a forradalom e politika ellen feltámadva sértetlenül hagyja a cultust, sőt a köztársaság hajtja végre a templom felszentelését? Végre Schweglernél a plebs úgy tűnik fel, mint a latin elem fő része, ha ez így van, hogyan foszthatta meg Tarquinius kegyeltjeit a serviusi alkotmány előnyeitől, melyeket aztán a forradalom a plebsnek megint vissza ad?

Sokkal helyesebben jár el Schwegler, midőn a királyság bukásának egyéb okai közt az idők szellemét hozza fel.⁴⁾ A római királyságot megbuktatta belső természete, mint lejárt intézmény kénytelen volt a kor kívánalmainak engedni. Az itáliai félszigeten e korban egy áramlat vonúl végig, mely elsepri a királyságokat. Kezdetben Latium minden városában királyok uralkodtak: habár mesének az aboriginok, laurentumiak traditionalis királyai, Alba-Longa Silvius-dynastiája, a caeninai király, Aeron, kit Romulus leszurván az első spolia opimát áldozta: de mind e meséken keresztül — mond Schwegler — történelmi tényként kell elősmernünk magának a királyságnak intézményét. És e királyságokat a római történelem hajnalán már elseperte volt az idők szelleme. Hasonlóan történt a sabinoknál (Tatius király); Etruriában is királyok voltak, sőt Veji királya a hatalmas város rombadöltét is megérte.⁵⁾ Görögországban pedig már jóval előbb, mint Rómában, eltűrttetének a királyságok. És az itáliai államokban a latinoknál, sabell népeknél,

¹⁾ Schwegler Servius Aeneas azon jegyzetét, melyre alapíttatik a Tarquiniusok által behozott cultus etrusk eredete, igyekszik megczáfolni. E jegyzet: prudentes etruscae disciplinae ajunt, apud conditores etruscarum urbium non putatas justas urbes, in quibus non tres essent dedicatae et tot templa, Jovis, Junonis, Minervae.

²⁾ Sőt a Quirinalon Tarquinius temploma előtt volt Jupiternek, Junonak és Minervának közös temploma, állítólag Numa által alapítva. Varro: clivus proximus a Flora susus versus Capitolium vetus, quod ibi sacellum Jovis, Junonis, Minervae; et id antiquius, quam aedis, quae in Capitolio facta. Schwegler idézi I. 697. 3. jegy.

³⁾ Niebuhr, R. G. I. 424 és 428 l.

⁴⁾ Schwegler II. 70.

⁵⁾ Liv. V. 1.

etruskoknál évenként változó hivatalnokok lépnek a királyok helyébe. A lucani vidékről be van bizonyítva, hogy békében demokrata kormányformája volt s csak háboruban alkalmazott a rómaihoz hasonló hivatalnokot. Capua és Pompeji később szintén évenként változó főhivatalnokoknak engedelmessétek¹⁾ — Rómában a II. Tarquinius zsarnoksága siettetta a katasztrófát; lehet, sőt valószínű, hogy a hagyomány tulságosan befeketíti őt, de kétségtelen, hogy történelmi alapból indul ki, zsarnokságát szigorú következetességgel viszi keresztül és Rómának e korbeli műremekei e zsarnokság mellett szólanak. Tarquinius Superbus jelleme és zsarnoki rendszabályai összeillenek egy végküzdelmét élő dynastiának a hagyományos irányban kivitt utolsó erőfeszítésével.

A zsarnok sejté pusztulását: baljóslatu álmokat, jeleket lát, melyek iránt a delphii jósdához küld. E vállalatban nem láthatunk egyebet, mint a zsarnok aggodalmainak mondai kifejezését, mely valószínűleg görög származású. Azon korban Róma csak Nagy-Görögországgal állott összeköttetésben, a tulajdonképenivel aligha; mindenesetre idegenszerűnek tűnik fel a delphii jósdának oly korai időben, oly magánosan álló megkérdeztetése, továbbá az egész követség indokolatlan, nem valamely fontosabb politikai esemény, hanem pusztán álom vagy rémes látomány az indoka, mihez képest következménye sincs az egész intézkedésnek, mi azon korban nem természetes. Brutus szerepe, mint később látni fogjuk, ellenmondásokban mozog.

Hazatérvén a Delphibe menesztett küldöttség, a végkatasztrófa következik be, Lucretia meggyaláztatása lehetett, ha nem is ok, de alkalom a királyok elűzetésére, mint a görög történetben hasonló eset szolgálhatta az alkalmat a Pisistratidák száműzetéséhez, de ha összehasonlítjuk az idevonatkozó adatokat, kétségtelenné válik, hogy mesével van dolgunk. A királyi ifjak vitatkozásáról és éjjeli lovaglásáról Dionysius mit sem tud; Livius Collatiát adja az esemény színhelyéül²⁾, Dionysius Rómát³⁾; Livius szerint Sextus Tarquiniusnak legifjabb⁴⁾, Dionysius szerint legidősebb fia⁵⁾. Némely írók pedig Arunst mondják Lucretia meggyalázójának.⁶⁾ Végre ha Ardea ostroma elesik, esnie kell Lucretia történetének is, mert a kettő benső összefüggésben áll.

¹⁾ Mommsen I. 248—9.

²⁾ Liv. I. 58.

³⁾ Dionys. IV. 66.

⁴⁾ Liv. I. 53.

⁵⁾ Dionys. IV. 65.

⁶⁾ Florus I. 10. Lewisenél I. 491. I. 333. j.

II. Fejezet.

Livius classicus gyönyörrel vezeti be második könyvét, mondván, hogy ezután a szabad Róma béke- és hadműveleteit fogja leírni, — e gyönyörrel méltán vetekehetnek a mai történész öröme, ha mondhatná, hogy ezután a római történet biztos alapokon áll. Mert ez látszik első tekintetre a külalakból: a köztársaság története mindjárt az első évtől kezdve úgy tűnik fel, mintha annalistikai feljegyzéseken alapulna. De e hitnek csakhamar el kell oszlnia, ha az adatokat egyeztetni akarjuk.

Az adatok magokra a főhivatalokra nézve sem egyeznek meg. Azon kereskedelmi szerződést, melyet a rómaiak és kárhágóiak a köztársaság első évében kötöttek, Polybius szerint Junius Brutus és Marcus Horatius, az első consulok írták alá, holott a traditio szerint M. Horatius nem volt az először kinevezett consulok közt, sem Brutussal egyidejűleg nem viselte e hivatalt. Hynemű eltérések Livius és Dionysius, a régi római történet e két fő átültetője közt is vannak, így Livius 507. évre Publius vagy Spurius Lucretiust és Valerius említi, Dionysius pedig előbbi helyett M. Horatiust, másod ízben; 506-ik évre Dionysius Sp. Lartius és T. Herminius, Horatius Cocles két bajtársát teszi, Livius pedig ezeket teljesen mellőzi. Ha még a legfőbb hivatalokra nézve sem tud a római történelem e korban biztos tudósítást adni, világos, hogy nem alapulhat annalistikai feljegyzésen, mert ennek tartalmát első sorban ilyenféle tudósítások szokták képezni. De egyéb adatokra nézve is nagy rendetlenségben van a chronologia. Így a capitoliumi templom felszentelését (Plutarchus¹⁾ és Livius²⁾ az első évre teszik, Dionysius pedig a harmadikra;³⁾ a Porsenna elleni háborút Livius 508-ik évre, s ezen évben be is végzi⁴⁾ Plutarch⁵⁾ 508-ra és 507-ben végzi, Dionysius 507-ben kezdi és végzi.⁶⁾ Az adatok hiányosságát leginkább jellemzi Livius, midőn panaszkodik, hogy az írók a cselekvények leírásában és az időrendben anynyi hibát követtek el, hogy még azt sem lehet biztosan tudni, melyik évben, ki volt a consul.⁷⁾

Közönségesen K. e. 510 vagy 509 évre (Róma építésének 244 vagy 245 éve) tétetik a köztársaság megalapítása. E kor történelmének egész jelleme mutatja, hogy e számnak nincs alapja, annál kevésbbé, ha megtekintjük, hogy a rómaiak idő-

¹⁾ Plut. Popl. 14.

²⁾ Liv. II. 8.

³⁾ Dionys. V. 35.

⁴⁾ II. 9—14.

⁵⁾ Plut. Popl. 16—17.

⁶⁾ Dionys. V. 21—35.

⁷⁾ Liv. II. 21.

számítása a gall háborúig pontos schematismuson alapszik. 120 évet számítanak a respublikától a gall háborúig, — mely korszakalkotó úgy a római életben, mint a római történelem hitelességében — felét a királyok korabeli 240 évnél¹⁾, mely szám láthatólag a 12 kánya, a hagyományos római szám sokszorozása. — Valamint az év, úgy a nap sem határozható meg. A régiek a regifugium ünneplésének napját (febr. 24) tartották a királyok elűzetésének napjául, eléggé tévesen, mert ez nem volt egyéb lustrálási ritusnál, mely még a királyság korából származik. —

A hagyomány felette röviden bánik el az utolsó király száműzetésével: míg ez Ardeát ostromolja, Sextus gaztette kitörésre bírja az elégedetleneket, Brutus a néppel száműzeti a királyt,²⁾ ki meghallva a történeteket Rómába siet, de a kapukat zárva találván száműzetésbe megy. A nagy forradalom első jelenete nem folyhatott le ily simán, Tarquinius sokkal hatalmasabb király volt, mintsem ily könnyen elbánhattak volna vele, és különösen mint zsarnoknak okvetetlen kellett pártjának lenni, mely által magát addig fentarhatta s melyre nagy részben most is támaszkodott. E párt nem lehetett jelentéktelen, mert hívei a Porsenna-féle³⁾ és a latin háboruban⁴⁾ külön hadosztályt képeztek; majd elkisérték Cumaeba is a bukott királyt és idegen földön haltak meg.⁵⁾ Sőt hogy Rómában is maradtak hívei, mutatja a száműzetése után rendezett összeesküvés, mely nem lehetett csak pár fiatal ember kalandja kéjelgő czélokért, mert a rómaiak úgy tudván, hogy a királyok elűzetése egyaránt volt műve a patriciusoknak és plebeiusoknak és élvén még az összeesküvésnek homályos emléke, azt a fenmaradt módon próbálták megmagyarázni, itt is érvényesülvén a mondai történelem azon tulajdonsága, mely többek összeműködését egynek vagy csak keveseknek szokta tulajdonítani. És hogy ama párt még sokáig fenn tudta tartani magát, mutatja az, hogy a latin háború kitörésekor a consulokban Tarquiniusi hajlamaik miatt

¹⁾ Régibb időszámítás szerint 240 évre tételt a királyok kora. Cicero de Rep. II. 30. His enim regis quae draginta annis et ducentis paulo cum interregnis fere amplius praeteritis—Hieron. Chron. Sc. weglernél, Róm. Gesch. I 780. I. jegyz. Romanorum reges a Romulo — imperaverunt annis CCXL. sive ut quibusdam placet CCXLIII.

²⁾ Liv. I. 59. Brutus incensam multitudinem perpulit, ut imperium regis abrogaret, exulesque esse iuberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis.

³⁾ A Porsenna táborában T. és Sextus Tarquinius vezették a balszáron Tarquinius híveit: Dionys. V. 22.

⁴⁾ A latin háboruban Titus Tarqu. vezette őket a középen Dionys. VI. 5. — Liv. II. 19.

⁵⁾ A rómaiak 492-ben az éhség alkalmával gabnavásárlókat küldtek Szieziába, a volskokhoz és a campaniai Cumaeba, de a két utóbbi helyen személyüket is alig menthették meg a száműzött rómaiak dühe elől. Dionys. VII. 2 és VI. 21.

nem bíztak s helyettük dictatort neveztek ki.¹⁾ Cicero a történet hivebb képét őrizte meg, midőn írja, hogy Tarquinius száműzve a nép visszaélt a szabadsággal, ártatlanokat száműzött és soknak javait kirabolta.²⁾ Látni való, hogy a polgárháború egy nemének kellett itt lefolynia. —

Fennebb kifejtettük, hogy a királyság bukásának okai az idők szellemében és a Tarquinius Superbus despotismusában keresendők, jeleztük azt is, hogy az okokhoz képest a munkában a társadalom minkét rendje részt vett; de habár, mint láttuk, nem lehet mondani, hogy a királyok közös és általános egyetértés útján üzettek el, úgy azt sem, hogy a megbuktatás egyedül patriciusi mű lett volna, mint Schwegeler³⁾ állítja.

Schwegler fő érve: „A plebsnek a királyok elűzésében semmi előnye sem volt.“ Valamely politikai művelet sikerét meg lehet ítélni a következményből, de ebből nem vonhatni mindig egyenes következtetést amannak mibenlétére. Meghíusult vagy balul kiűtött cselekvény a politikai történelemben elég van; ilyennek mutatkozott egyelőre a plebs eljárása is a királyok elűzésével szemben. A római történelmet nem lehet ez által analogiába hozni a göröggel. Tarquinius nem a demos, hanem egyfelől külszövetségek által tartotta fenn magát, miért nem is volt lekötözve az alsó néposztálynak, másfelől hihetünk a traditio azon tudósításának, mely a zsarnokhoz minden időben illik, hogy t. i. Tarquinius elnyomott minden osztályt s legfőlebb idő s szükség szerint kedvezett keveseknek, sok elnyomásával és osztályokra való tekintet nélkül. Azt sem lehet mondani, hogy a királyok általában pártolói lettek volna a plebsnek, hiszen a királyok alatt szilárdult meg s vett vallásos szentesítést a patriciusi osztály tulságos fölénye a plebejusok felett. Kétszáznegyvennégy évig építették azt (kivételt csak Servius kormánya képez), mire a plebeinsok a királyok elűzése után már 15 év múlva az első nagy csapást mérték. Való, hogy alsó néposztályok inkább remélhetnek a királyságtól sorsukra méltánylatot, mint az aristokratia kormányától, sőt néha kiváló kegyelmeknek örülhetnek, de azért legtöbb esetben ki vannak téve a despotismus visszaéléseinek s míg alatta nyögnek, csak is terheit érzik, miért természetes ha hajlandók kísérletekre. E korban Rómában is felemelkedett a plebs azon magaslatra, honnan átláthatta, hogy sorsa csak a királyok szeszélyétől függ. Volt egy népszerű királya: Servius, ki jótékony reformokban részesítette, de ezen reformok utódja alatt már megsemmisít-

¹⁾ Liv. II. 18.

²⁾ Cicero De Rep. I. 40.

³⁾ Róm. Gesch. I. 783—87 és II. 74.

tettek. Servius intézkedései pedig kétségkívül nemcsak helyzetét javították, hanem befolyásának súlyát is nevelték, miért a plebejusok a készülendő forradalomban nem maradhattak tétlenül, hanem örömezt csatlakoztak a patriciusokhoz, kikkel együtt megszabadulni remélték a jelen terheitől.

Az eredmény nem felelt meg azonnal várakozásuknak s a patriciusok nemzetiségi uralmával nem kevésbbé lőnek elégtelenek, úgy hogy a patriciusok a még be nem végzett küzdelemben aggódni kezdtek, hogy elvesztik szövetségeseiket és ezen aggodalomnak tudandók be a patriciusok különféle kedvezései a plebs részére, a Porsenna és a latinok elleni háboruk alatt,¹⁾ melyeket Schwegler állítása bizonyítására hoz fel. Schwegler legesattanósabb bizonyítékának látszik, hogy szerinte Dionysius is így fogta fel a plebs viszonyát és idézi azon beszédet, melyet Dionysius a sz. hegyre kivándorolt plebejusok szájába ad a senatus küldötteihez intézve: „Róma hét nemzedéken át a monarchia hive volt s ezen idő alatt a népnek sohasem ártottak a királyok, legkevésbbé az utolsó. Mindennemű kedvezés által igyekeztek a plebejusokat megnyerni és fölleték elidegeníteni. És midőn az utolsó király despotismust hozott be, melylyel habár nem a nép, hanem ellenetek fordult, mégis elszakadtunk a mi jó királyunktól s hozzátok csatlakoztunk.”²⁾ Dionysiusról tudjuk, hogy ily beszédek kovácsolásánál nem sok logicával járt el s gyakran jött magával ellentétbe; így történt most is, miután IV. könyvében határozottan kiemelte az alsó néposztály elnyomatását.³⁾ A Schwegler által idézett részletben pedig szembeötlő, hogy habár Dionysius előbb Schwegler értelmében nyilatkozik, csakhamar ellene fordul, mondván, hogy hát a plebejusok mégis a patriciusokkal egyetértve üzték el a Tarquiniusokat. Sőt később, mit Schwegler nem idéz, azt is elmondják, hogy habár többször lett volna alkalmuk keesegtető ígéretekre összeesküvést szőni, hívek maradtak a patriciusok és a szabadság ügyéhez, s úgy a Veji és Tarquinius, mint a Porsenna-féle és a latin háborúban jelentékeny részt vettek.

A patriciusok és plebejusok szövetsége a mozgalomban, nem oly képzelhetetlen, mint Schwegler állítja. Nem lett volna lehetetlen, hogy a patriciusok egy jó politikai fogással, ígéretekkel nyerjék meg a plebsét, mely e korban már meglehetősen fontoságra emelkedett és kivált mióta fegyver adatván kezébe

¹⁾ Liv. II. 9. 5. — Lásd Erd. Muz. 1879. 230. l.

²⁾ Schwegler, I. 784—85. — Dionys. VI. 74.

³⁾ Dionys. IV. 43: gazdag és szegény egyenlő adót fizetett. — 44 feje: a népnek a nyilvános munkák miatt nem volt nyugalma és a patriciusok örültek ezen elnyomatáson.

a hon védelmezői közé lépett, nem viselhetette magát tétlenül. A plebs részvéte a mozgalomban azonban e politikai sakkhuzás nélkül is kimagyarázható. — Mommsen szerint „a forradalom két nagy, már küzdelemben álló és küzdelmök állandóságának tudatával bíró pártnak, a régi polgároknak és plebejusoknak műve, kik, mint az angol toryk és whigek 1688-ban, közös féltelmökben, nehogy a kormányforma egy úr önkényuralmává alakuljon át, egy pillanatra egyesültek és azután rögtön különváltak.“¹⁾

Az sem való, hogy a plebs a forradalomban nem nyert volna: a centuria szervezet visszaállított s ebben, mint látni fogjuk, a plebsnek határozott előnye volt.—

A tradíció szerint a királyság eltörlését rögtön követte a consularatus felállítása, a köztársasági alkotmány egész gépezetével életbe lépett; de ez mind a valószínűség, mind a történelmi nyomok szerint lehetetlen. Livius röviden bánik el a consularok megválasztásával,²⁾ Dionysius körülményesebben írja le, de nem több haszonnal: a mozgalom vezetői hosszú államtudományi beszédekben tanácskoztak az életbeléptetendő alkotmányról; Brutus tanácsa fogadtatik el, melyet egy kidolgozott beszédben támogat. Brutus ennek következtében, mint tribunus celerum népgyűlést³⁾ tart, hol Sp. Lucretius interrexszé választatván, ez (Livius adatával kombinálva) centuriagyűlést⁴⁾ hi öszsze, mely két consular választ.⁵⁾

A consularatus e gyors felállítását megkisértették a hagyomány azon tudósításából kimagyarázni, mely szerint maga Servius Tullius le akarta tenni a hatalmat s köztársasági kormányformát léptetni életbe, de kora halála megakadályozta szándékában.⁶⁾ Servius alakja azonban oly homályos, hogy ily elszort tudósításoknak nem lehet hitelt adni. E körülményt egyedül Livius azon szavaiból lehetne magyarázni, hogy a consularok „ex commentariis Servii“ választattak, mely szavaknak adható azon értelem, mintha Servius tervezett alkotmányába a consularokat is felvette volna, de sokkal valószínűbb, hogy Livius szavai csak a választási módra vonatkoznak, hogy t. i. Tarquinius alatt felfüggesztett centuriagyűlések újra foganaiba vétettek a választásnál. Különben is egy elmúlt korbéli királynak csak sejteni engedett akarata⁷⁾ nem folyhatott be döntőleg

¹⁾ Mommsen, I. 1. 261.

²⁾ Liv. I. 60. duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

³⁾ ⁴⁾ Dionysius mindkettőt *ἐκκλησία*-nak mondja.

⁵⁾ Dionysius, IV. 71, 73, 75—81.

⁶⁾ Liv. I. 48. — Dionys. IV. 40.

⁷⁾ *παρόχε πολλοῖς ἐπόληψιν.* Dionys. IV. 40.

a jelen érdek harczaira. Ellenc szólnak a biztosabb történelmi nyomok is. Az egész monda a Servius király politikai irányának magyarázatásából, a népszerű és népszerűtlen király közti ellentét élesebb jellemzése végett találtatott ki.

A Tarquinius bukását követő zavarokhoz képest bizonyos átmeneti kormányformának kellett beállania, minek támogatásánál három igen tanulságos körülményre hivatkozhatni: Collatinus és a Valeriusok szereplésére és a dictatori intézményre.

Collatinus története képtelenségek láncolata. Midőn a királyi család egyik tagja halálosan megsérti őt, a nép pártjára áll, a mozgalom egyik vezetője lesz s jutalmul a nép consulnak választja meg; és a népszerű ember, ki tegnap nagy szolgálatot tett a szabadságnak, de ma már féltik azt tőle, száműzetik. Miért? nevéért! A férfiú, ki ösmerte a maga érdemeit, szándéka tisztaságát, meghajlik a kicsinyes ok előtt és száműzetésbe megy. Hogyan? hiszen a rómaiak előbb is tudták, hogy a királyi család rokona, miért volt előbb nagyobb bizalmuk hozzá, mikor még nem tudták, miként fogja kezelni a hatalmat mint most, midőn már kormányon ülve semmi kifogásra méltót sem tett? másfelől: mintha nevének gyászos esete nem lett volna örök válaszfal közte és a Tarquiniusok közt.¹⁾

E kérdés megfejtésénél a következő hypothesis önként ajánlja magát. A nép Tarquiniusban meguntá magát a királyságot, de conservatív jelleménél fogva nem érzett magában hajlamot azt rögtön s egész lényegében eltörölni, hanem korlátozott alakban a királyi család közeli rokona Collatinus kezébe tette le, kitől népszerűbb magatartást remélt. De a hatalommal Collatinus is csak úgy vissza kezdett élni, mint elődje, miért a nép még elég korán szabadulni óhajtván tőle, száműzte egész nemzetségével együtt. Hogy Collatinus nem consul volt, mutatja Polybius okmánya, mely szerint Brutus és Horatius voltak az első consulok. Valószínű, hogy a hanyományban homályosan élvén emléke, mint olyannak, ki egyike volt a királyok elűzetése után a hatalom birtokosainak, ráköltötték a Lucretia-féle történetet, hogy így hozzák ellentétbe családjával és nem tudván már pontosan hatalma minőségét a consulok közé sorozták, mi egyszersmind magyarázata részben az első év nagy számú consulainak. Livius naiv előadása eléggé bizonyítja, hogy mesével van dolgunk.

¹⁾ Dionysius, ki szeret okoskodni, nem találván elég oknak a nevet, abból magyarázza ki Collatinus száműzetését, hogy először Tarquinius javainak kiadására szavazott; 2-szor, hogy összeesküvő rokonai iránt elnéző lett volna, V. 9—12. Ezen adat, a mellett, hogy Liviusal ellenkezik, elárulja, hogy azért találtatott ki, hogy egy eseményt, melynek okai feledésbe mentek, magyarázzon.

Hellász és Róma alkotmányának fejlődési menete többnyire azonos: a királyság eltörlésénél is minden jel az analógiára mutat. Athenben sem vetettek egy csapással véget a Kodridák királyságának, először csak a fényt s nevet vonták el tőle, a főhatalom kezelője ezután archonnak neveztetett, ki számadással tartozott a népnek, de e méltóságot még egy ideig Kodrus utódai bírták élethossziglan, utóbb ezek is csak 10 évig viselhették, végre az eupatridák akármelyike, sőt minden teljes polgár is hozzájuthatott. Hasonlóan a többi görög városokban a királyság eltörlése után a főhatalmat amannak régi birtokosai mint pritanok gyakorolták; ugy történetelt Rómában is, hol habár eredetileg választó királyság volt, Tarquinius korában örökössé kezdett válni¹⁾ és habár hatalmas ellenzék támadt Tarquinius ellen, nemzetségének és hiveinek száma mégis elég terjedt volt arra nézve, hogy a nép kénytelen legyen az első kísérletnél még a családnál maradni s annak egyik népszerű tagját ültetni a legmagasabb polczra. De úgy látszik Collatinus sem felelt meg a várakozásnak, miért néhány hatalmas patricius család, mint a Valeriusok és Fábiusok tolták fel magukat a köztársaság élére.

És valóban figyelemre méltó a Valeriusok szerepe a köztársaság elején. Alig menekül meg Róma Collatinustól, legnépszerűbb embereinek egyike: Valerius részéről látja veszélyeztetve szabadságát. Brutus halála után késik magának társconsult kinevezni, e helyett oly lépéseket tesz, melyek azon gyanút keltik fel, mintha királyságra törekednék: a Velian, hol négy király lakása volt, házat épít, vagy talán épen valamelyik királyét foglalja el.²⁾ A közelégtelenség növekszik, midőn Valerius átlátja, hogy nagyon messze nem mehet, gyűlésbe hívja a népet s a legnépszerűbb törvényeket hozza a királyságról és provocatoról; kiegészíti a senatust; házat a Velia aljára helyeztetni át; consult nevez ki és a nép mindezekért hálából „Poplicola“ melléknévvel tiszteli meg.³⁾

¹⁾ Tarquinius Sup. mint törvényes örökséget foglalta vissza atyja trónját.

²⁾ Liv. II. 7. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et aedificabat in summa Velia, ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore.

³⁾ Schwegler alapnézetéhez képest állítja, hogy Valerius csak a patriciosokat hívta gyűlésbe s ezeknek hódolt curiagyűlésükön, II. 84. lap; így Niebuhr. I. 435—36. — Mi fennebb kifejtett nézetünk értelmében inkább hisszük, hogy a dolog centuria gyűlésen történetelt, mely a királyok elfizetésével visszaállított, a hatalom kezelőit választotta s ennél fogva számoltatta. Minthogy ezen eseményeknek a respublica legelső idejében kellett történniök, még ekkor a két rend közt sem lehetett meg a későbbi viszály; a tekintélyes plebejusok politikai befolyásuk növelése, az alsóbbak pedig anyagi ked-

Valerius e magaviselete oly formán képzelhető, hogy a Tarquiniusok elűztése után Valeriusnak voltak családi összeköttetéseinél s talán szellemi fölényénél fogva legtöbb kilátása a főhatalomra és ő csakugyan kísérletet tett helyzetét kiszákmányolni, vagy talán, mi a hagyomány felfogásával inkább egyezik, népbaráti elvekből rövid időre mindenható szerepre tolta fel magát, hogy így a szabadság viharos napjaiban a nép ügyét gyámsága alá vegye. Eljárása gyanút keltett s ő átlátta, hogy tovább nem mehet, ha népszerűségét vagy a nép ügyét nem akarja kockára tenni s hirtelen megalkotó törvényeit és meghajolt a nép souverénitás előtt.¹⁾

E felfogást támogatja Polybius okmányszerű tudósítása, mely szerint Valerius nem hozhatta törvényeit mint egyedül álló consul (mert mint Brutus utódja, Horatiusnak csak társául választathatott) hanem mint valamely más nevű főhivatalnok, mely minőségben, ha lejjebb Plutarch idézett szavainak (*ἐχρημάσατο τῆ μοναρχίᾳ*) hihetünk dictatorszerű hatalommal kellett bírnia politikai szereplésének első felében. Polybius adata closzlatja a nehézséget, mely az által támad, hogy a hagyomány az első évre 5 consult említ, mi páratlan. Így Collatinus és Valerius clesnék.

Mindezekben kétségtelenül historiai tény lappang, melynek felfedezésére Ihne hypothesise igen alkalmas. E szerint „a királyság átmenete a consulatusba nem volt rögtönzött és közvetlen; a kettő közt a dictatori intézmény volt, mely mintegy évtizedig tarthatott. Poplicola nem volt, mint a hagyomány adja elő, közönséges consul, hanem közvetlen utódja a királyoknak, dictatori hatalommal. Mint ilyen rendezte be törvényei által a köztársaság azutáni alkotmányát. Ő volt, ki a consulatust bevitte, a censust azaz a centuriacomitiákat visszaállította, a megapadt senatust kiegészítette, a felebbezési törvényt indítványozta; röviden, ki a köztársaságot berendezte. Mihelyt ez megtör-

vezmények által vonattak az érdekközösségbe. Igaz ugyan, hogy Livius concilium populit emitt (II. 7.) de nyomban multitudo névvel illeti a gyűlést s a Valerius által hozott törvények is a vulgusnak kedveznek. (Liv. II. 8. gratiae in vulgus leges fuere) Dionysius pedig az egész dolgot a *δημός* előtt járhatja le, mely szó alatt a centuria gyűlésben összegyűlt polgárságot, vagy csak a plebsét érti. *βεβαίωσαν τεπίστεν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοὺς δημοτικούς λαβεῖν βουλευματος ἀρχὴν ἀπὸ τῶν βασιδων τοὺς πελάκεις.* Dionys. V. 19. Vesd össze az „Erdélyi Muzéum“ 1879. 229. lapját.

¹⁾ A mellett, hogy Valerius mint egyedüli főhivatalnok vitte keresztül, törvényeit, szólának: Plutarch, Popl. II. *πρὸ δὲ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀνάρχουτος, ὅνα αἰδώς τὸν γνησόμενον, ἀλλὰ δεδιώς ἀντίπραξιν ὑπὸ φθόνου τινός ἢ ἀγνοίας, ἐχρημάσατο τῆ μοναρχίᾳ πρὸς τὰ κἀλλίστα καὶ μέγιστα τῶν πολιτευμάτων.* — Liv. II. 8. Quas cum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegae subrogando habuit.

tént és a consuli kormányzat felállított, letette a korlátlan királyi hatalmat, melyet addig birt és az új köztársasági főtisztviselő korlátoltabb hatalmát vette fel. Ez óta a vessző nyalábokat lebecsátotta a populus előtt. Ugyanakkor odahagyta a királyi palotát a Velian, melyet addig, mint a királyok utóda lakott s a hegyaljában épített magának egy polgári házat, melyhez a helyet egy általa hozott törvény következtében az állam adta.¹⁾

Ha nem is lehet kezeskedni arról, hogy e hypothesis minden tekintetben megfelel a valóságnak, de lényegileg kellő fényt vet ama homályos korra. Tekintve Collatinus szerepét, nem írjuk alá, hogy Valerius volt a királyok közvetlen utóda, neki Collatinus után kellett következnie.

Mindenesetre szembetűnő azon előkelő szerep, mely úgy Valeriusnak, mint családjának ezen időben jutott. A köztársaság 6 első évében négyszer P. Valerius a consul s egyszer (505) fitestvére: Marcus Valerius, sőt Liviusnál, ki nem említi a Dionysiusnál 506. évre tett consulokat (Sp. Lartius és T. Herminius) egymásután ötször Valerius ül a consuli székben; ezenkívül különféle rendkívüli kitüntetésekben részesítették Poplicolát. A Velia aljában földet adott neki az állam, hol házat építhetett²⁾; a matronák halála után egy évig gyászolták, oly kitüntetés, mely nemcsak Lakedemoniában, hanem Rómában is csak a királyokat illette meg.³⁾ Midőn meghalt közkölségen temettetett el a forum mellé, hol a senatus neki és utódainak sírhelyet engedélyezett, mely kivételben kivüle senki sem részesült. Midőn már nem temették el többé a halottakat, hanem megégették, annak jelzésére, hogy a Valeriusoknak joguk van ide temetkezni, a testet mielőtt égetni vitték volna, e helyre letették s egy ember pár perczre égő fáklyát dugott a sirba. Poplicola fitestvérenek M. Valeriusnak kiváló szerepe van a köztársaság első éveiben; 505-ben consulságot visel; harczol Porsenna ellen; mint consul fényes győzelmet ví ki a szabinok felett, miéért a szokásos triumphuson kívül még azon megkülönböztetésben is részesült, hogy a Palatinus legbiztosabb pontján házhely adatott neki, háza közös költségen építettett fel és megengedettett, hogy ajtai kifelé nyiljanak, mit másutt Rómában nem lehetett látni.⁴⁾ — Némelyek tanusága szerint M. Valerius fia lett volna az első dictator.⁵⁾

1) Ihne, Forschungen auf dem Gebiete der röm. Verfassungsgeschichte Schweglernél II. 86–7.

2) Plut. Popl. 10.

3) Niebuhr. I. 430.

4) Dionys. V. 39.

5) Liv. II. 18.

Minden jel arra mutat, hogy az elősorolt kitüntetések nem csupa hálából halmozták a Valeriusokra, hanem mivel azokkal állásuknak tartoztak. E nemzetség a királyok elűzése után a királyság és consulság közt valamely középfokú hatalmat biztosított magának. A görögök történetében a *δυναστεία*-ban található meg az analógiát. A Bacchidok p. o. miután Aletes unokái elűztek Korinthusból, oligarchiat alapítottak, melyet úgy rendeztek be, hogy a nemzetség tagjai közül évenként egy választatván ki, prytan ezímen kezelte a főhatalmat.

Hogy a királyság után nem rögtön a consulatus következett, mutatja a dictatori intézmény, mely minden valószínűség szerint régebb a consulatusnál. A dictatura mint meghatározott tartamú korlátlan hatalom a királyság és a consulatus közt foglal helyet s mint ilyennek a dolgok természetes menete szerint az alkotmány terén csak lépcsőről-lépésre haladni szerető rómaiaknál okvetetlen átmenetül kellett szolgálnia a királyság és a consulatus közt.

E felvétel helyessége mellett bizonyít az, hogy a többi latin városokban is dictatorok váltották fel a királyokat.¹⁾

A dictatura és királyság közelségét mutatja az is, hogy valamint a királyok tribunus celerumot, úgy a dictatorok e hivatalnak megfelelőleg magister equitumot neveztek ki maguknak. A hagyomány sem ellenkezik e véleménynyel, mert maga bevallja, hogy nem tudja a dictatura felállításának idejét.²⁾

Polybius tudósítása hitelessé teszi a hagyomány azon állítását, hogy Brutus egyike volt a consuloknak, de ennyivel szinte be is kell érünk, mert szereplésének egyéb emlékei egész alakját homálylyal burkolják be. A hagyomány szerint Brutus még gyermek volt, midőn Tarquinius Superbus a trónra ült s mégis 25 év múlva, Tarquinius bukásakor már felnőtt fiai voltak, kik mint az előzőtt király hívei összeesküvést szőttek a köztársaság ellen. Még szembeötlőbb lehetetlenség az, hogy ugyanazon Brutus, ki a király kapzsisága és vérszomja elől menekülő, magát örültnek tettei, egyidejűleg tribunus celerum, a király legelső hivatalnoka, királyi helyettes; az állam legmagasabb hivatalát tölti be s mégis képtelennek tartatik saját vagyona felett rendelkezni.³⁾ Még örültnek tartatik és ugyanazon

¹⁾ Schwegler, II. 92.

²⁾ Liv. II. 18, nec quo anno, nec quibus consulibus. . . nec quis primum dictator creatus sit, satis constat.

³⁾ Liv. I. 56, ex industria factus ad imitationem stultitiae, cum se suae praedae esse regi sineret — evel szemben I. 59. praeco ad tribunum celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Schwegler II. 71. megdönti Niebuhr azon állítását, hogy a monda Brutus tribunus celerum hivataláról Pomponius azon adatából származott, hogy a királyok

napon néhány szavával magához ragadja az egész mozgalom vezérletét, hivatalánál fogva népgyűlést tart, ott tüzes beszédekkel mond s a Tarquinius családját száműzeti.

Brutust is mint Valériust csak királyokat, megillető tisztségben részesítik, holtá után egy évig gyászolják a nők, miből azt következtethetni, hogy Brutus is előbb a királyit megközeleltő hatalommal bírt, vagy hogy a consuli hatalomnak, mint a királyi folytatásának, azon időben, midőn utóbbi emléke még nagyon eleven volt, tisztességi járuléka is azok voltak, mik a királyoknak. Brutus érekszobra, mely a Capitoliumon a királyok szobrai közt volt felállítva, Schwegler szerint¹⁾ későbbi korból való.

Niebuhr a négy összeesküvőben a három törzs és a plebs egyetértésének symbolumát látván Brutust plebejusnak mondja. Fennebb kifejtettük, mennyire keveset lehet építeni a rómaiak törzsi megkülönböztetésére, hogy pedig Brutus nem lehetett plebejus, később fogjuk látni.

Ha a kor legfontosabb eseményeire nézve is oly kevés megbízhatók a források, annál kevésbé a másodrangu kérdésekre nézve.

Midőn Tarquinius Róma falai alól távozni kénytelen, először is összeesküvést forral, mely tette igen jól beillik az események láncolatába, de kevés hitelt adhatunk a lefolyás azon alakjának, melyet a hagyományban találunk. Livius az összeesküvést Collatinus száműzetése után teszi²⁾, Dionysius és Plutarch³⁾ Collatinus consulsága alatt említik és utóbbiak szerint Vindex nem a consuloknak árulta el a titkot, hanem látván, hogy a részesek ezeknek rokonai, Valériushoz fordult, ki aztán el is fogatja a bűnösöket. Egyébiránt a Vindexről szóló monda, úgy látszik, aetiologiai mythus, mely a rabszolgák vindicta manu missiojának származtatása végett találtatott fel. Abban sincs lehetetlenség, hogy Tarquinius javai a nép közt kiosztattak, fekvő birtokának egy része közczélokra tartatott fenn; de a Tiber szigetének eredete láthatólag topographiai mythus, melyet egyébiránt Dionysius Liviustól eltérőleg ad elő: a Campus Martiust még Tarquinius előtt felszenteltnek mondván, Tarquinius gabonái már ennél fogva szentségtelenek voltak,⁴⁾ Plutarch

lex tribunicia által fűzettek el. Szerinte a lex tribunicia nem lehetvén más, mint a néptribun által rogált plebiscitum, Pomponius adata tévedés. De meg Pomponius Hadrián korában élvén az, mi már Livius korában régi hagyomány, nem lehet egy későbbi író botlásának következménye.

¹⁾ Schwegler, II. 48.

²⁾ Liv. II. 3—5.

³⁾ Dionys. V. 6—12. — Plut. Popl. 4—7.

⁴⁾ Dionys. V. 13. — Liv. II. 5.

pedig oly adatot közöl, mely szerint a sziget később állott elő, midőn egy Tarquinia nevű Vesta szűz egy szomszédos telket szentelt az isteneknek.¹⁾

Nem sikerülvén az összeesküvés Tarquinius Veji és Tarquinii segítségével háborút indít Róma ellen. E vállalat talán csak azért találtatott ki, mivel illőnek tartották, hogy Tarquinii, mint a Tarquiniusok ősszülvárosa első sorban ragadjon fegyvert érdekükben, de mivel Tarquinii ereje elgátlóan tartatott Rómához képest a vejentekben más rokonokat is csatoltak a vállalatához. A hadjárat valószínűségét részletei, mint Brutus és Aruns párbaja, melyben ugyanazon pillanatban esnek el, a halottak egyenlő száma, a megszólalt isteni hang — épen nem emelik.

Tarquinius e hadjárat szerencsétlen kimenetele után Porsennához, Clusium királyához menekül, ki előbb szóval, majd fegyverrel segítségére megy. Hogy Tarquinius visszahelyezése érdekében azon szomszédos városokhoz folyamodott, kik vele azelőtt baráti vagy függési viszonyban állottak, nem lehetetlen, sőt valószínű; de ezen háborúk története annyira telve van mythicus részletekkel, ellenmondásokkal, hogy a valót csak körvonalozni is alig lehet.

A Porsenna-féle háborúra nézve pedig oly helyzetben vagyunk, hogy a hagyomány ellenmondásaira és a fennmaradt történelmi nyomokra támaszkodva, kimutathatjuk, hogy e hadjáratnak nem az volt az előjele, sem kimenetele oly kevésse terhes a rómaiakra nézve, mint a traditio közönségesen előadja. És úgy látszik, hogy a hagyománynak reánk maradt alakja nem volt kizárólagos. Cicero egy helyen²⁾ így nyilatkozik: sem a vejentek, sem a latinok nem tudták a Tarquiniusokat a római trónra visszaültetni, miből úgy látszik, hogy Cicero egynek vette a Tarquiniusoknak Veji és Tarquinii segítségével tett első kísérletét és a Porsenna hadjáratát, vagy utóbbit egyszerűen hódító hadjáratnak tartotta. Valószínűleg ez volt a régi és hű előadás.

Ha a háború részleteit vesszük bonezkés alá lépten-nyomon ellenmondásra, képtelenségre bukkanunk.

Horatius Coeles és két társának honmentő hőstette a római terület határfelvívóján nagyon emlékeztet a három Horatius harezára a Fossa Cluilianál, a római birtoknak egy más oldali határán. Mindkét esetben a végszükségből mentik meg Rómát, mindkét esetben egy vívja ki a három közül a diadalt, a Fossa Cluilianál kettő meghal, itt kettő visszavonul. A mentő itt is,

¹⁾ Plut. Popl. 8.

²⁾ Cicero, Tusc. quaest. III. 12, Niebuhrnál I. 444. l.

ott is Horatius. — Horatius jutalma képtelenség, ily nagy adományra a még kicsi területű Róma nem volt képes, tekintve, hogy több, mint 200 év múlva, midőn már egész Italia meg volt hódítva, Pyrrhus győzje túlságos bőkezűségnek tartotta a neki ítelt 50 hold földet. Polybius szerint pedig nem is lehetett szükség az adományra, mert Horatius hábar megvédte a hidat, midőn vissza akart úszni, megfúladt ¹⁾.

Mucius Scaevola sem jön kedvezőbb ítélet alá, egész története a Scaevola néven fordul meg. Figyelemre méltó, hogy Dionysius őt csak C. Mucius Cordusnak nevezi ²⁾, kezének elégetéséről pedig egy szót sem szől; továbbá a későbbi Muciusok, kik magukat Scaevolával ugyanazon nemzetségbe sorozták, határozottan plebejusok voltak ³⁾, ezt pedig tisztán patriciusnak mondja a hagyomány ⁴⁾. Muciusnak Porsenna táborában való hősiesség magaviselete nem egyéb etymologiai mythusnál, mely a Scaevola melléknév magyarázása végett alkottatott ⁵⁾, és hogy a mythus nem is valami régi, mutatja az, hogy scaevola eredetileg amulettet jelentett, melyet a gyermekek nyakukon viseltek s csak később kapta „bal“ jelentését ⁶⁾.

A későbbi Muciusokkal való összeköttetése úgy történhetett, hogy őt valószínűleg csak Cajus Muciusnak hívták vagy, mint Niebuhr véli, régi szokás szerint csak Cajusnak, kiről élt valami monda, mint e korszak egyik szereplőjéről és a Muciusok egyik ága, mely Scaevola melléknévet viselt, később nemzetségének tulajdonította őt és utóbb nagyon is kiszínezte történetét s a nemzetség melléknévének az ösmeretes magyarázatot adta. — Mindezeket tekintetbe véve különösnek tűnik fel, hogy nagy szolgálata consuli hivatallal nem jutalmaztatott. Horatiusnál Dionysius sántaságát hozza fel okúl, de itt láttuk, hogy nyomoréksága mese s maga mint patricius szerepel. A valószínű és természetes kitüntetés helyett jutalma lehetlenség: annyi föld mint a mennyi Horatiusnak adatott ⁷⁾.

¹⁾ Polybius 6, 53.

²⁾ Dionys. V. 25.

³⁾ P. Mucius néptríbus 485. K. e.

⁴⁾ Liv. II. 12, trecenti coniuravimus principes inventutis Romanae.

⁵⁾ Liv. II. 13, Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a clade manus cognomen inditum.

⁶⁾ Varro, L. L. VII. 97, Schweglernél II. 184. l. 2. jegyz. idézve: puerilis turpicula res in collo quaedam suspenditur, ne quid obsit, bonae scaevae causa scaevola appellata. ea dicta ab scaeva, id est sinistra, quod quae sinistra sunt, bona auspicia existimantur.

⁷⁾ Dionysius V. 35.

(Folytatása következik.)

Könyvismertetés.

Richelieu libornok-minister befolyása Franciaországra és Európára. Írta Mika Sándor. Kolozsvár, 1879. K. Papp Miklósnál.

Az egész mű 51 nyolczadrét lapra terjed. Szerző általános bevezetése után áttér a nagy IV. Henrik halála után beállott regensségi korra. E zavaros időket, melyeket a hazafiatlan, ön-ző arisztokratia és a hugenották, kik államot képeztek az államban, idéztek elé, röviden, de correctül vázolja. A IV. Henrik alatt nagygyá és boldoggá lett Franciaország a gyenge női kezek és a tehetségtelen kegyenczek kormányzása alatt erőflen, szétilált állapotba süllyedett, s már-már az egységes állam felbomlásától lehetett tartani. Ekkor jut kormányra Richelieu, e lángeszű főpap, a cselekvés embere. Minden hatalmat a király kezébe összpontosítani, tehát az absolutismust a maga teljességében megalapítani — ez volt a maga elé tűzött belpolitikája. Bámulatos következetességgel, erélylyel és tapintattal vitte ezt keresztül. Nehány évi küzdelem után az absolutismus útjában álló akadályokat, mint pl. a hugenották, az arisztokratia stb. kiméletlenül megsemmisítette, még külerőt is használva, ha szükség volt reá. Így miután a belszervezést is az absolutismus szellemében átalakította, biztosan elmondhatta, hogy „Franciaország monarchia s itt minden a király akaratótól függ“. Eddig tart a munka első és nagyobb része. A másodikban szerző az Európára való hatását fejtegeti Richelieunek. Itt Richelieu a IV. Heinrich politikáját vette fel: gyengíteni az európai súlyegyent felforgatni törekvő Habsburgházat s ha lehet megtörni, és kicsikarni tőle a vezér-szerepet. Ezt is elérte szerencsésen, de oly módon, hogy a kath. főpap védelmére kelt a német protestánsoknak s ezek ügyét a 30 éves háborúban diadalra segítette, mely diadal a Habsburgok bukását jelentette. E fogásával még egy mást is elért, t. i. emancipálta az államok politikáját az egyház befolyása alól.

Az egész mű ügyes logikával s szép készütséggel van írva. Sok adatot használt fel és pedig kiváló gonddal, stylusa nyugodt s ment minden mesterkéeltségtől. A mű tudori értekezésül íratott s ép azért nem vehetjük hibának, hogy Richelieu külpolitikai szereplését nem tárgyalta oly részletesen, mint különben talán tette volna.

XIV. Lajos és a Spanyol örökösödés a pyrenaei békétől az acheni békéig, 1659—1668. Írta Gergely Sámuel, Kolozsvár, 1879, Stein Jánosnál. — 69 lap.

Szerző XIV. Lajosnak azon törekvéseit tárgyalja, melyeknek czélja volt a fenjelzett korban hanyatló félben álló spanyol

birodalom megszerzése a francia korona számára. Lépésről lépésre követve Lajos működését, hű képét szolgáltatja az egyetemes monarchiára kaesingató király minden politikai moralt nélkülöző diplomatai és minden igazságos jogezím nélkül megindított hadi műveleteinek, melyeknek célja volt egyfelől: elösmertetni a spanyol udvarral a francia királyné jogát a spanyol örökségre és másfelől: még a tehetetlen II. Károly spanyol király életében elfoglalni ezen örökségből annyit, a mennyit lehet. — Üdvözljük szerzőt nemcsak azért, hogy irodalmunkban eddig még kevésbé járt téren halad, hanem azon alaposságért is, melyet művében úgy a források felkutatása, kellő összeállítás, mint az irodalom ösmerete terén árul el.

Az erd. muzeum gyűjteményei számára 1879 június—szeptember hónapok alatt beérkezett adományok.

I. Könyvek és kéziratok. A magyar képviselőház irodájától, Országgyűlési nyomtatványok 4 köt. — Budapest város statistikai hivatalától, Havi füzetek 4, 5, 6 évf. Bpest 1877—79. A bajor kir. tud. Akadémiától, Sitzungsberichte der philos. Classe 1878, II Band 2—3 Heft, München 1878—1879 2. Heft, München 1879. — A Germanisches Museumtól, Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit, Nürnberg 1878. — Felső-Magyarországi muzeum-egylettől, Harmadik évkönyve, Kassa 1879. — Arad vidéki tanító-egylettől, Aradmegyei népokt. intézetek névtára, Arad, 1879. — Végh Sámueltól, Székely István. Zsoltár, Krakko 1548 (töredékben). — Szamosi János tanártól, Szepesi Imre görög nyelvtana, 7-dik kiadás Bpest, 1878. — Fülöp Adorjántól, Rimai János és Benitzky Péter, Kolozsvár, 1879. — Légárd János tanártól, Dobner, Monum. Hist. Bohemiae, Tom. I. Pragae 1764 és Szentiványi Márton, Négy rövid első könyvecskék, Nagy-Szombat, 1702. — Bántó Sámueltól, Tromlitz, Die sächsische Schweitz Leipzig, Sr. Gottlieb, Lehrbuch der Chemie, Braunschweig, 1853 és Salomon, Lehrbuch der reiner Elementar-Geometrie. Wien 1833. — Torma Károlytól, Paulus, Die Römerstrassen, Stuttgart 1857 és egy 1503-diki eredeti oklevél (Siculicum) — Gyluai István aradi nyomdájából 1 nyomtatvány. Filtsch szebeni nyomdájából 4 nyomtatvány. — Gött és fia brassai nyomdájától 5 nyomtatv. — Vásárhelyi Sámueltól egy XVII századi codex (magyar dalok gyűjteménye). — Iskolái értesítvények 1878/9 évre: a pozsonyi ág. hitv. főisk. a pécsi m. k. állami főrealtanona; kassai főgymnasium; kolozsvári ref. coll.; n.-nyedi ref. coll.; székely-udvarhelyi ref. coll.; szebeni ev. gymn.; segesvári ev. gymn.; pécsi kir. főgymn.; kassai főgymn.; sz.-udvarhelyi főreálisk.; szász-régeni alreálisk.; pécsi áll. főreálisk.; zilahi tanító képezde; aradi polg. iskola; aradi községi népiskolák; Sümeg

városi elemi tanoda igazgatóságától. — Schwarz-Schöpf Károlytól, A magyar nemz. honvédsereg rendszabályai, Buda 1848. — Gyulai István aradi nyomdájától 6; a marosvásárhelyi ev. ref. főtanoda nyomdájától 3; Wojdits József n.-kanizsai nyomdájától 1; Gámán János kolozsvári nyomdájától 2; Binder és Horeth segesvári nyomdájától 2; Kraft W. szebeni nyomdájától 7; Closius szebeni nyomdájától 2 nyomtatvány. — Cserében a m. nemz. muzeumtól 39 kötet régi magyar nyomtatvány. — Szilágyi Sándortól 2 drb. XVII százbeli ered. magyar predicatio (kézirat). — A m. tud. Akademiától, nyomtatványai-ból 18 kötet és 30 füzet. — A m. képviselőház kiadóhivatalától, az 1878 évi országgyűlés nyomtatványaiból 5 köt. — A brandenburgi botanischer Vereintól, Verhandlungen XX-er Jahrgang, Berlin 1878. — A Verein für siebenbürg. Landeskundétól, Archiv, Neue Folge XV Bd. 1. Hälfte Hermannstadt 1879. — A Verein für Naturwissenschaften-tól Verhandlungen u. Mittheilungen XXIX Jahrg. Hermannstadt 1879. — Dr. Brassai Sámuel-tól, The Athenaeum, 1879 jan.—jun. London 1879. — Torma Károlytól, Torma József Oklevélszeti nap-tára. Kolozsvár 1879 és 7 köt. román könyv. — Toth Mikétől, A fényképészet titkai. Budapest 1875; Mária-havi irány, Bpest 1878 és Főveszedelmünk Bpest 1879. — Gámenczi Gerőttől, Kalendariom 1687- és 1829-re. Kolozsvár 16r. — A s.-pataki ref. főisk. nyomdájától, latin-magyar zsebszótár, 2-ik kiad. S.-Patak, 1878.

II. Régiségek és érmek. A.) Adományok: Dániel József tordai kereskedőtől 2 római cserép korsó, Tordáról. — Fekete Lajos V. oszt. gymn. tanulótlól egy római zománcozott bronz övdísz és 1 római bronz kulcs Tordáról. — Bors Alberttől 1 r. bronz fibula Tordáról. — Szikszai Lajostól 1 r. bélyeges téglá Mojgrádról. — Borbély Sámuel-től 1 bronz tűr (töred.) a Székelykőről és 1 r. bélyeges téglá Romlottról — Dobai Antaltól 1 réz löportűrök és 31 r. ezüst denár, Mojgrádról. — Elekes Alberttől 1 r. üvegedénytöredék Vármezőről. — Hatfaludi Alberttől 1 bronz karika Ördöggkútról, 1 r. cserépkorsó Tordáról és 1 velencei ezüstpénz (Gritti András). — K. Papp Miklóstól 1 római dombormívű faragvány (kő) Tordáról (?). — Cserébe 1 karczott feliratú r. téglá Mojgrádról. — Máriaffy Alberttől római feliratos síremlék Zutorról. — Torma Károlytól római cserépedény töredékek a hódosfalvi vallum romanum egyik propugnaculumából; barbarkori cserép-edény töredékek; szarvas agancs-darab; cserép-gyöngy Mócsról. — B. Apor Károlytól 1 réz emlékérem.

B.) Vétel útján. 2 bronz tokos véső Csáki-Gorbórról. — 1 római bronz kulcs; 2 más bronz tárgy; 5 r. ezüstpénz Mojgrádról; 5 r. bronz pénz Tordáról; 27 római ezüstpénz Csáki-Gorbórról; 1 r. vas lándsa Hódosfalváról, 1 r. bélyeges téglá Tihórol, 1 r. domborm. faragvány Sz.-Mihálytelkéről; 1 kőfejsze Mócsról.